

Ю.В. Шеляженко
 магістр права, аспірант,
 Університет економіки та права «КРОК»

Особиста автономія у практиці Європейського Суду з прав людини

У статті досліджується визнання особистої автономії у практиці Європейського Суду з прав людини в аспекті правосуб'єктності, правового статусу та правозастосування. На прецедентах показане автономне значення прав людини та межі правового волевиявлення у розумінні суду.

Ключові слова: особиста автономія, права людини, Європейський Суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Ю.В. Шеляженко
 магістр права, аспірант,
 Університет економіки та права «КРОК»

Личная автономия в практике Европейского Суда по правам человека

В статье исследуется признание личной автономии в практике Европейского Суда по правам человека в аспекте правосубъектности, правового статуса и правоприменения. На прецедентах показано автономное значение прав человека и пределы правового волеизъявления в понимании суда.

Ключевые слова: личная автономия, права человека, Европейский Суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Y. Sheliashenko
 Master of Laws, Postgraduate Student,
 "KROK" University

Personal Autonomy in European Court of Human Rights Case-Law

In the article was examined recognition of personal autonomy in the practice of the European Court of Human Rights in the aspects of legal personality, legal status and law enforcement. In view of precedents was revealed autonomous meaning of human rights and limits of the autonomous will, recognized by court.

Keywords: personal autonomy, human rights, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Постановка проблеми

Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці систематично оперує категорією особистої автономії як основоположною цінністю та принципом права. Така практика значною мірою від-

творюється у глобальній, регіональних, національних та приватних правових системах світу, в тому числі у правовій системі України, що зумовлено авторитетом суду та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвен-

ція), на основі якої він діє. Необхідно дослідити розуміння і застосування ЄСПЛ автономності прав людини та суб'єктів права, таких як фізичні та юридичні особи та групи осіб, а також зміст, підстави і перспективи правової позиції ЄСПЛ у справах стосовно особистої автономії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У книжці Джилла Маршала «Особиста свобода за законом прав людини» [1] досліджується зв'язок різних концепцій свободи з автономією, ідентичністю, цілісністю характеру, гідністю, правами людини, розвиток утвердження свободи від приватності до особистої автономії у практиці ЄСПЛ; вказано, що досягнення ефективного правового захисту свободи особи вимагає правового визнання та відстоювання індивідуальності, персональності; зазначено, що ЄСПЛ плекає ліберальні егалітарні принципи як принципове обмеження легітимного примусу держав у межах їхньої юрисдикції, права людини розглядає як закон емансипації кожної людини, вимагає визнавати, що люди можуть вільно користуватися власними правами і нести відповідальність за вибір та реалізацію власного розуміння блага, будучи захищеними від моралістичних та патерналістичних обмежень свободи.

Гай Мюллер у монографії «Глобальна модель конституційних прав» [2] досліджує сучасну модель конституційних прав, поширену в Європі та у світі, засновану на єдності прав у формі загального права на особисту автономію, тобто задоволення особистих інтересів відповідно до самоідентифікації та самооцінки діючої особи, у зв'язку із практикою ЄСПЛ, Німецького федерального конституційного суду, Палати лордів та Верховного суду Великобританії, Південноафриканського конституційного суду, верховних судів США та Канади.

У дослідженні «Право на особисту автономію у практиці Європейського Суду з прав людини» Н. Кофман приділяє особливу увагу таким категоріям справ за заявами про порушення ст. 8 Конвенції:

про самостійне визначення способу завершення життя (хоча право на життя не розглядається як право на смерть з огляду на позитивний обов'язок держави забезпечити право на життя і біоетичний принцип необхідності збереження життя); про самостійність у сексуальному житті, власну сексуальну орієнтацію; про самостійний вибір між народженням та абортom; про самостійний вибір ідентичності, включаючи етнічну та гендерну [3].

Марта Слабак у статті «Ціннісно-правова аргументація в практиці Європейського Суду з прав людини: деякі методологічні аспекти аналізу» називає особисту автономію однією з пріоритетних цінностей, які досягаються юридичними засобами, зокрема при захисті прав людини, права на повагу до приватного життя у практиці ЄСПЛ [4]. У науково-методичному посібнику для суддів «Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя» Тетяна Фулей зазначає, що повага до гідності та автономії кожної особи є стандартом прав людини, якого має дотримуватися влада в демократичному суспільстві [5]. У колективній монографії «Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики» Юлія Білас вказує, що в основі європейських стандартів прав людини лежить природно-правова доктрина з ідеєю існування певного незалежного від суспільства та держави комплексу основних прав і свобод [6]. Також автор торкався даної теми у дослідженнях практики ЄСПЛ в окремих галузях права, а саме: «Принцип особистої автономії у кримінальному праві та у практиці Європейського Суду з прав людини» [7] та «Автономія суб'єктів трудового права у контексті практики Європейського Суду з прав людини та проекту Трудового кодексу України» [8].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У дослідженнях практики ЄСПЛ, зокрема вітчизняних, не виокремлені правові позиції ЄСПЛ щодо автономного значення прав людини та правосуб'єктності осіб і груп осіб, не систематизовано бази

відповідних прецедентів, не класифіковані судові рішення з питань особистої автономії за правами, за принципами права, за суб'єктами права, за галузями права, за сферами правовідносин, за висновками ЄСПЛ.

Формулювання цілей статті

Мета цієї статті полягає у дослідженні правосу́б'єктності людини у розумінні ЄСПЛ, зокрема автономії прав людини, та застосування прав людини як судом, так і самою людиною.

Виклад основного матеріалу дослідження

Послідовний захист особистої автономії у практиці ЄСПЛ простежується перш за все у вказівках на автономне значення прав людини, на основі яких суд критично аналізує правові позиції держав, схильних звужувати зміст прав людини, та відстоює автономію власного правозастосування. Автономія ЄСПЛ прямо гарантується ст. ст. 21, 25 Конвенції в аспекті незалежності суддів та права ЄСПЛ самостійно визначати власні процедурні правила, або, як іноді перекладають, регламент суду. Українські суди такою широкою автономією не користуються: навіть Конституційний Суд України після запровадження інституту конституційної скарги Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» не почав одразу застосовувати конституційну норму прямої дії, навіть в умовах, коли через це державою можуть бути порушені права людини, а обрав політику очікування внесення Верховною Радою України змін до Закону України «Про Конституційний Суд України» (якими будуть визначені вимоги до конституційної скарги та процедура її розгляду), утримавшись від визначення власним актом процедури розгляду конституційної скарги.

Статтею 34 Конвенції передбачено, що ЄСПЛ може приймати до розгляду заяви фізичних та юридичних осіб і груп осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного сторонами Конвенції порушення прав людини. Таким чином, особисту автономію у аспекті права на справедливий

суд в європейському правовому полі посилено правом оскаржувати порушення прав людини до ЄСПЛ. Водночас, за статистикою, з 53 500 таких заяв у 2016 році лише 9 543 були прийняті до провадження і лише у 1 926 справах винесене рішення по суті, тим часом як 30 998 заяв були відхилені одним суддею як «завідомо неприйнятні». В останньому випадку заявнику надсилається повідомлення на одному аркуші без пояснення причин відхилення заяви, зазначається, що рішення одного судді не може бути оскаржене, а суд не відповідатиме на будь-які листи стосовно цього рішення та не надаватиме додаткові пояснення чи документи. У пункті 15 звіту за 2016 рік про Інтерлакенський процес підвищення ефективності роботи ЄСПЛ зазначалося, що у суді розроблено необхідні технічні засоби та методи роботи, щоб з останнього кварталу 2016 року надсилати заявникам формальне рішення у їхній справі із вказаним обґрунтуванням рішення судді, який засідає одноособово, замість простого листа з канцелярії, які на сьогодні відправляються в таких випадках [9]. Цей намір не був здійснений, оскільки у розпорядженні автора є копія такого самого листа без обґрунтування про відхилення заяви одним суддею Ноною Цоцорія у період 24.11 – 8.12.2016 р.

Основні правові позиції ЄСПЛ [10], в яких суд прямо звертається до цінності особистої автономії, стосуються справ за статтею 8 Конвенції про захист приватного життя, сімейного життя, житла та кореспонденції. Як вказує суд, метою Конвенції є захист людської гідності та людської свободи. Універсальна ідея особистої автономії лежить в основі гарантій статті 8 Конвенції, що захищає особистий простір кожної особи, включаючи право самостійно розпоряджатися своїм тілом, визначати особливості своєї індивідуальної ідентичності, право на особистий розвиток, встановлення і розвиток зв'язків з іншими людьми та зовнішнім світом, в тому числі у зоні взаємодії між особою та іншими людьми у публічному контексті, яка підпадає під сферу дії приватного життя. Водночас Конвенція не захищає воле-

виявлення людини, шкідливе для себе та інших, що видно з практики ЄСПЛ і заборони зловживання правами, передбаченої статтею 17 Конвенції.

Стаття 2 Конвенції, наприклад, гарантує право на життя, але, як зазначив суд у справі *Pretty v. the United Kingdom*, не гарантує права заподіяти собі смерть, що було б зловживанням правом на життя. Це відповідає гуманістичному розумінню священності людського життя, що доповнює біологічний інстинкт самозбереження загальнолюдською соціальною та юридичною нормою про право на життя, яку не сміє порушувати і сам суб'єкт права, принаймні, поки зберігає розум, терплячи страждання; кожна особа, група осіб, держава, інша інституція має в першу чергу захищати людське право на життя, рятувати життя від загроз, і у Протоколах №№ 6, 13 до Конвенції право на життя посилене заборонаю смертної кари. Хоча особиста автономія передбачає, що людина може визначати спосіб свого лікування із запропонованих лікарями та обирати умови, в яких закінчиться її життя, лікарі мають зробити все можливе для збереження життя людини, вжиття відповідних заходів має перевірятися при розслідуванні причин смерті, вказує ЄСПЛ у справі *Arskaya v. Ukraine*. Іншими словами, при розслідуванні смерті мають ставитися під сумнів твердження, що людина сама вирішила померти або вчинити дії, шкідливі для життя, і навіть у разі підтвердження такого наміру має бути перевірено, чи здійснили відповідальні особи всі розумні заходи для відвернення смерті. Водночас, навіть після втрати свідомості особиста автономія пацієнта у виборі способу лікування з запропонованих фахівцями ретроспективно враховується: у справі *Lambert and Others v. France* ЄСПЛ вирішив, що коли тіло після довгого перебування в комі безповоротно втрачає життєві функції і, попри горе родичів, постає питання про відключення штучного життєзабезпечення, це питання лікар може вирішити, керуючись волею пацієнта, коли у притомному стані людина не висловила бажання доживати віку, не виходячи з коми. Конвенція не захищає

уявне право на продовження життя, коли фахівці констатують смерть мозку. Також у справі *Evans v. the United Kingdom* ЄСПЛ вказує, що людське право на життя не поширюється на ембріони, а особиста автономія включає право вирішувати, ставати чи не ставати матір'ю або батьком.

Стаття 3 Конвенції забороняє катування і, аналогічно обов'язку захищати життя, зобов'язує державу слідкувати, щоб сама людина не завдавала собі шкоди. Наприклад, у справі *Keenan v. the United Kingdom* ЄСПЛ вказує, що тюремне начальство має виконувати свої обов'язки у відповідності з правами та свободами в'язнів, в тому числі вживати заходів для уникнення калічення та самокалічення без порушення особистої автономії в'язнів. У справі *Nevmerzhitsky v. Ukraine* ЄСПЛ визнав порушення заборони катування примусове годування голодуючого в'язня, беручи до уваги Декларацію Всесвітньої медичної асоціації щодо голодних страйків 1992 р., яка на рівні етичного саморегулювання професії вимагає від медиків поважати особисту автономію, гідність пацієнта, виконуючи свій обов'язок, зберегти його життя, а також враховуючи те, що уряд не довів необхідності примусового годування в спірному випадку, і під час цього примусового годування використовувалися знаряддя, які у випадку спротиву завдають страждань, як при тортурах, зокрема на ручники, роторозширювач, гумова трубка, що вставляється в харчовий канал. У справі *V.C. v. Slovakia* ЄСПЛ прирівняв до тортур стерилізацію без згоди пацієнта. При застосуванні примусу держава має уникати завдання зайвих страждань і поважати особисту автономію особи. У випадках, коли фізична шкода людині завдається за її згодою, ЄСПЛ у справі *Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom* вказав, що рівень шкоди, допустимий за законом, має визначатися, виходячи з необхідності захисту особистої автономії, публічного здоров'я та правопорядку.

Заборона рабства і примусової праці відповідно до статті 4 Конвенції, як вказує ЄСПЛ у справі *Siliadin v. France*, поширюється на випадок неволі – порушення

особистої автономії шляхом примусу до неоплачуваної праці, наприклад, якщо у мігранта забирають паспорт та позбавляють легальної можливості обирати місце проживання і роботи. У справі *Chitos v. Greece* ЄСПЛ визнав порушенням заборони примусової праці надмірний податковий тягар, нав'язаний державою через дострокову відставку військовому медику, що служив за контрактом і пройшов навчання за рахунок бюджету.

Право на свободу та особисту недоторканність, гарантоване статтею 5 Конвенції, захищає особисту автономію як можливість не зазнавати обмеження волі без серйозних причин і безперешкодно реалізувати свої правомірні інтереси, в тому числі іти на мирне зібрання, та порушується тривалим (більше 20 хвилин) затриманням і обшуком людей лише з тієї причини, що вони ідуть на це мирне зібрання, зазначає ЄСПЛ у рішенні в справі *Gillan and Quinton v. the United Kingdom*. У справі *Creangă v. Romania* суд визнав протиправним позбавленням свободи тривале (протягом 10 годин) очікування допиту в Національній Антикорупційній Прокуратурі викликаного на допит поліцейського, вказавши, що складність слідчих дій та необхідність подолати епідемію корупції не виправдовує довільного позбавлення індивідуальної свободи; при цьому ЄСПЛ звернув увагу на нездатність уряду Румунії довести, що викликаний для допиту поліцейський міг добровільно покинути приміщення прокуратури. Окрім того, правові гарантії особистої свободи визначаються рішеннями ЄСПЛ у справах *Gatt v. Malta* в частині ст. 1 Протоколу № 4 (заборона ув'язнення за борг), *Volat v. Russia* щодо ст. 2 Протоколу № 4 (свобода пересування) та ст. 1 Протоколу № 7 (процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців), *Denizci and Others v. Cyprus* в частині ст. 3 Протоколу № 4 (заборона вислання громадянина), *Сопка v. Belgium* в частині ст. 4 Протоколу № 4 (заборона колективного вислання іноземців).

Право на справедливий суд, передбачене статтею 6 Конвенції, включає особисту автономію у можливості звертатися до

суду за захистом своїх прав, захищатися від пред'явлених обвинувачень, в тому числі за допомогою самостійно обраного юриста, відмовлятися відповідати на питання в якості відповідача, підозрюваного, обвинуваченого (право мовчати), без будь-якого примусу вирішувати на власний розсуд, визнавати або не визнавати власну провину, причому визнання провини має перевірятися іншими доказами (захист від самозвинувачення). У рішенні в справі *Stanev v. Bulgaria* ЄСПЛ тлумачить перший параграф цієї статті як такий, що гарантує особі, визнаній частково недієздатною, безпосередній доступ до суду, щоб просити про відновлення свого правового статусу цивільної дієздатності; також ЄСПЛ відзначив зростання необхідності надання максимально можливої правової автономії людям з розумовими розладами у зв'язку із сучасними міжнародними методами правозахисту. Особиста автономія може бути порушена і внаслідок неякісної правової допомоги, коли, як у справі *A.N. v. Lithuania*, адвокат, призначений службою гарантованої державної правової допомоги, «представляє» особу без попереднього побачення та спілкування з людиною. Захист від самозвинувачення, як ідеться у рішенні ЄСПЛ у справі *Saunders v. United Kingdom*, передбачає, що у кримінальному провадженні доказами винуватості особи не можуть бути її заяви, що робилися у примусовому порядку навіть поза кримінальним провадженням; право не свідчити проти самого себе, зокрема, передбачає, що обвинувачення в кримінальній справі мають доводитися, не вдаючись до доказів, отриманих методами примусу та гноблення всупереч волі обвинуваченого, і в цьому сенсі право тісно пов'язане з презумпцією невинуватості. Також у справі *J.B. v. Switzerland* ЄСПЛ зазначив, що податкові органи всупереч принципу захисту від самозвинувачення неодноразово накладали дисциплінарні штрафи на особу за відмову надати документи, які могли б бути підставою для кримінального обвинувачення в ухилянні від сплати податків. Водночас, судячи з рішень ЄСПЛ у справі *Weh v. Austria* та згаданих вище, право на

захист від самообвинувачення не поширюється на випадки, коли особа була змушена надати докази простих фактів, наприклад, біологічні зразки, зразки голосу чи дихання, повідомити, хто був за кермом її транспортного засобу на момент порушення правил дорожнього руху.

Вимоги справедливого ставлення до людини при правозастосуванні розширюються низкою інших статей Конвенції та протоколів, і ЄСПЛ вказує на необхідність відповідних гарантій особистої автономії. Прикладами є рішення у справах *Keenan v. the United Kingdom* в частині ст. 13 Конвенції (право на ефективний засіб юридичного захисту), *Biao v. Denmark* в частині ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації), *Lutsenko v. Ukraine* в частині ст. 18 Конвенції (межі застосування обмежень прав, в т.ч. неприпустимість політичних репресій), *Shtukaturov v. Russia* в частині ст. 34 Конвенції (право на індивідуальну заяву), *Dedovskiy and Others v. Russia* в частині ст. 38 Конвенції (співпраця держави у розслідуванні при розгляді справи у ЄСПЛ), *Gurepka v. Ukraine* в частині ст. 2 Протоколу № 7 (право на оскарження в кримінальних справах), *Poghosyan and Baghdasaryan v. Armenia* в частині ст. 3 Протоколу № 7 (відшкодування в разі судової помилки), *Sergey Zolotukhin v. Russia* в частині ст. 4 Протоколу № 7 (право не бути притягненим до суду або покараним двічі), *Zornić v. Bosnia and Herzegovina* в частині ст. 1 Протоколу № 12 (загальна заборона дискримінації).

Стаття 7 Конвенції, закріплюючи принцип «ніякого покарання без закону», захищає свободу особи у виборі правомірної поведінки, оскільки, як вказав ЄСПЛ у справі *Liivik v. Estonia*, закон має достатньо чітко вказувати людині, якого роду правомірна поведінка від неї очікується і в яких обставинах настає її відповідальність; це правило порушується, наприклад, у випадку ретроактивного притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які на момент їх вчинення не визнавалися злочином за національним та міжнародним правом.

Стаття 8 Конвенції, як вказується у рі-

шеннях та офіційних публікаціях ЄСПЛ [11], захищає чотири сфери особистої автономії: приватне життя, сімейне життя, житло та кореспонденцію. Нема вичерпного визначення приватного життя, хоча з практики ЄСПЛ відомо, що найчастіше йдеться про фізичну, психологічну, моральну цілісність та недоторканність особи, приватність та ідентичність. Навіть у публічному просторі людина, як уже зазначено вище, зберігає певну приватність. Наприклад, у справі *Peck v. the United Kingdom* суд визнав порушення права на приватне життя оприлюднення відеозапису камер спостереження, на якому людина з кухонним ножом іде по міській вулиці; це була фіксація готування до суїциду – заявник страждав від депресії, його врятувала поліція, і місцева влада похвалилася успіхами перед журналістами, не соромлячися створити сумнівну славу хворому бідоласі.

Приватне життя людини у всіх формах, нешкідливих для інших людей, має бути захищене від будь-якого, навіть державного втручання, і держава зобов'язана захищати недоторканність приватного життя кожної людини. Це розуміння індивідуальної свободи як свободи від примусу, судячи з практики ЄСПЛ, залишається таким самим актуальним, як і розуміння свободи ідентичності: кожна особа має власні ідеали, цінності, цілі, сенс життя, потреби, світогляд, совість та правосвідомість – керуватися ними і означає жити за своїми правилами, бути автономною особою.

Свобода від примусу є основою автономії особи у континентальній франко-німецькій (цивільній, статутній) системі права з її жорстким розмежуванням приватного і публічного, тоді як свобода ідентичності традиційна для прецедентної англо-американської (загальної, звичайної) системи права, для якої розмежування приватного і публічного не характерне.

На думку автора, ця відмінність від континентальної правової традиції, де публічність розглядається як відчуження індивідуальності, режим формальної дисципліни, легітимного примусу та виснажливих бюрократичних процедур, – поясню-

ється глибоким розумінням автономії кожного суб'єкта права у англо-американській правовій культурі, коли всі суб'єкти права рівні перед законом, і за кожним визнається правосуб'єктність у публічній сфері, а відтак, не приховується як «правда, доступна тільки обраним», відносність та реальність, конкретний суб'єктивний зміст приватного і публічного.

Поділ права на приватне і публічне завжди суб'єктивний, бо приватна сфера суб'єкта є простором реалізації власних інтересів на свій розсуд, а публічна сфера є простором еволюції власних інтересів у спільні та реалізації спільних інтересів за згодою чи, принаймні, з повагою до інтересів усіх зацікавлених осіб. Цей інклюзивний підхід властивий не тільки американцям, але й нашому менталітету: голос волелюбного українського серця чується у міркуваннях Памфіла Юркевича, який писав, що індивідуальна воля є спільний гаразд, якщо тільки не прignоблює волю інших [12]. Спротив гнобленню є природним правом людини, тому, щоб уникнути жорстоких конфліктів, держава та інші авторитети захищають права людини, втручаються у конфлікти і модерують їх, мінімізуючи насильство, на підставі закону, з легітимною у демократичному суспільстві метою та із застосуванням пропорційних цій меті заходів, дотримуючись балансу інтересів усіх зацікавлених осіб (організацій, інституцій).

Автономно-публічна сфера прав людини, окреслена статтями 9, 10, 11 Конвенції, включає право людини самостійно формувати публічно-правові інституції на основі індивідуальної свободи, щоб реалізувати свої інтереси, спільні з іншими чи, принаймні, нешкідливі для інших, що теж дає підстави розглядати їх як пасивно-спільні. Адже задоволення кожного інтересу збільшує спільне благо, поки не заважає задоволенню інших інтересів – причому всі інтереси мають трактуватися автономно і толерантно, з презумпцією нешкідливості, поки їх шкідливість у кожному індивідуальному випадку не доведена на практиці. Відтак, у практиці ЄСПЛ знаходимо вказівки на автономію релігійних груп та

спільнот, гарантовану статтею 9 Конвенції (справи *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, *Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church and Others v. Bulgaria*, *Hasan and Chaush v. Bulgaria*, *Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary*, *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*, *Izzettin Doğan and Others v. Turkey* та ін.), автономію засобів масової інформації, незалежність редакцій та журналістів, гарантовану статтею 10 Конвенції (справи *Manole and Others v. Moldova*, *Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy*, *Orlovskaya Iskra v. Russia* та ін.), автономію організаторів мирних зібрань у визначенні місця, часу та формату зібрання, автономію груп у свободі асоціації та особисту автономію у праві приєднуватися чи не приєднуватися до об'єднання (справи *Lashmankin and Others v. Russia*, *Sørensen and Rasmussen v. Denmark*, *Vörður Ólafsson v. Iceland*, *Moscow Branch of The Salvation Army v. Russia* та ін.). Також рішення ЄСПЛ, зокрема у справах *I. v. the United Kingdom*, *Schalk and Kopf v. Austria*, *Vallianatos and Others v. Greece*, утверджують автономію у сімейному житті, наприклад, поширюють автономію сімейного життя на одностатеві пари, гарантують парам різної статі, включаючи транссексуалів, право на шлюб згідно із ст. 12 Конвенції; з ростом числа європейських країн, де узаконені одностатеві шлюби, можна очікувати зміни практики ЄСПЛ і поширення гарантій ст. 12 Конвенції на одностатеві цивільні партнерства, захищені ст. 8 Конвенції, як і одностатеві сексуальні стосунки, відповідно до рішення *Dudgeon v. United Kingdom*. Стаття 8 також захищає свободу вибору, ставати чи не ставати батьками (наприклад, через прецедент *A, B and C v. Ireland*), зв'язок між батьками і дітьми (наприклад, ЄСПЛ вказує це у справі *Kutzner v. Germany*).

Систематично і прямо посилаючись на правовий ідеал особистої автономії у практиці за статтею 8 Конвенції, спочатку у справах проти Великої Британії (*Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom*, *Keenan v. the United Kingdom*, *Pretty v. the*

United Kingdom та ін.), де поняття особистої автономії традиційно широко вживається в правознавстві (зокрема в медичному праві), а потім і у справах щодо інших країн, ЄСПЛ створив прецедент, який дає можливість керуватися цим ідеалом у будь-яких справах щодо захисту прав людини. Про це свідчать рішення ЄСПЛ у справах, де суд одночасно застосовує статтю 8 та одну з інших статей Конвенції, тобто визначає правові гарантії реалізації комплексу індивідуальних інтересів, підкреслюючи, що права людини складають цілісну систему і кожне з цих прав, гарантованих статтями Конвенції, має автономне значення. Скажімо, у справі *Konstantin Markin v. Russia* ЄСПЛ вказав на автономне значення статті 14 Конвенції (заборона дискримінації), що включає недискримінацію в усіх правах, передбачених національною правовою системою для захисту приватного життя, таких, як право на відпустку для догляду за дитиною. Доповнення Конвенції низкою Протоколів спричинило нову практику ЄСПЛ, що утверджує особисту автономію, наприклад, рішення у справах *Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd. v. Poland* за ст. 1 Протоколу (захист власності), *Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium”* (ст. 2 Протоколу – право на освіту, в даному випадку рідною мовою, що актуально для України з огляду на нападки радикальних націоналістів на персонально-культурну автономію нацменшин, протиставлення освіти державною та рідною мовою), *Yabloko Russian United Democratic Party and Others v. Russia* за ст. 3 Протоколу (право на вільні вибори); інший приклад, *Preložník v. Slovakia*, показує, що ЄСПЛ іноді йде шляхом застосування звичної практики у справах про право на справедливий суд, гарантоване ст. 6 Конвенції, не вбачаючи підстав для застосування нової правової норми ст. 5 Протоколу № 7 (рівноправність кожного з подружжя). Отже, застосування правового ідеалу особистої автономії розширюється не тільки завдяки практиці ЄСПЛ, яка з часом через еволюцію національних та загальноєвропейської

правових систем стає більш ліберальною і починає визнавати ті права, які раніше суд не визнавав (скажімо, право на відмову від несення військової служби з мотивів сумнін за статтею 9 Конвенції, про яке йдеться у рішенні *Bayatyan v. Armenia*), але й через доповнення Конвенції, що позначається на практиці ЄСПЛ.

Висновки

Правові позиції Європейського Суду з прав людини з питань особистої автономії можна поділити на три категорії: визнання індивідуальної свободи у реалізації прав людини (автономія правосуб'єктності); вказівки на різні форми автономії правового статусу людини, особистої (групової, організаційної, інституційної) автономії в окремих сферах життя, приватних та публічних правових відносинах; вказівки на автономне значення прав людини, концепцій та термінології Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (автономія правозастосування).

Принцип автономного значення прав людини означає, що зміст прав людини визначається судом на підставі Конвенції, усталеної практики ЄСПЛ, загальновизнаних цінностей права та міжнародних стандартів, незалежно від законодавства окремих держав, хоча й з урахуванням дотичних до справи норм національного права. Такий підхід дає можливість суду зберігати незалежність під час застосування прав людини, наприклад, вбачати по суті кримінальний характер покарання, накладеного в адміністративному порядку без належного розслідування та справедливо-го публічного судового розгляду, і констатувати порушення права на справедливий суд, чи, наприклад, визнавати порушення права власності в ситуації, коли держава з формалістичних міркувань ухиляється від визнання та захисту цього права.

Особиста автономія у практиці ЄСПЛ постає як сукупність суб'єктивних прав людини, свобода від примусу, свобода самовизначення в приватних та публічних, індивідуальних та спільних інтересах, зокрема в питаннях ідентичності, та свобода вибору правових засобів реалізації влас-

них інтересів. Втручання у сферу автономії, в тому числі при державному правозастосуванні, допускається лише з метою балансування інтересів для вирішення суперечностей та уникнення конфліктів на основі дотримання ліберальних егалітар-

них цінностей верховенства права, мінімізації насильства, виключно на підставі закону та із правомірною в демократичному суспільстві метою і пропорційно цій меті, для захисту легітимного спільного інтересу всіх рівноправних членів суспільства.

Література

1. Jill Marshall. Personal Freedom through Human Rights Law? Autonomy, Identity and Integrity under the European Convention on Human Rights. – Boston, 2009. – 232 p.
2. Kai Möller. The Global Model of Constitutional Rights. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – 240 p.
3. N.R. Koffeman. The right to personal autonomy in the case law of the European Court of Human Rights. – Leiden, 2010. – 72 p.
4. Слабак М.М. Ціннісно-правова аргументація в практиці Європейського Суду з прав людини: деякі методологічні аспекти аналізу // Право і громадянське суспільство. – 2015. – №1. – С. 44-61.
5. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.
6. Верховенство права: традиція доктрини і потенціал практики : моногр. / [Патей-Братасюк М.Г., Гвоздецький В.Д., Мурашин О.Г. та ін.] ; за заг. ред. М.Г. Патей-Братасюк. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – 536 с.
7. Шеляженко Ю.В. Принцип особистої автономії у кримінальному праві та у практиці Європейського Суду з прав людини // Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 24-25 червня 2016 р.) / Уклад. Л.М. Джурак. – Луцьк: Вежа-друк, 2016. – С. 75-78.
8. Шеляженко Ю.В. Автономія суб'єктів трудового права у контексті практики Європейського Суду з прав людини та проекту Трудового кодексу України // Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 9 груд. 2016 р.) / уклад. Л.М. Джурак. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – С. 105-108.
9. The Interlaken process and the Court [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/2016_Interlaken_Process_ENG.pdf
10. База даних рішень та документації Європейського Суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>
11. Practical Guide on Admissibility Criteria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/documents/admissibility_guide_eng.pdf
12. Юркевич П.Д. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник / Юркевич П.Д. – Київ: Український світ, 1999. – 756 с.